

ETNOPSICHOLOGIA GERMANĂ ȘI CERCETĂRILE LUI CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU

Motto: „Wo viel Licht ist, ist starker Schatten”
(Goethe, *Götz von Berlichingen*, 1773:
„Acolo unde-i lumină multă, e și umbră mare)

Vlad BILEVSKY

Abstract: This paper follows the development of the *Völkerpsychologie*, psychology of peoples, throughout the XIXth century in Germany and its conceptual application, followed by someone who studied under its founders, in the first half of the XXth century in Romania.

Constantin Rădulescu-Motru was a student of Wilhelm Wundt at Leipzig, who was one of the main theoreticians of *Völkerpsychologie* in the late XIXth century, as well as the founder of the first experimental psychology laboratory. Under his guidance, Rădulescu-Motru has tried, throughout his life, to synchronize the Romanian culture to the European cultural climate and try to raise its value by applying European scientific methods in a national context. He was the author of numerous books on the psychology of Romanians and he advocated, as the science was approaching its downfall, for the merging of ethnopsychology with ethnography and ethnology, as a means to analyze national characteristics in sociological research. His plans were not achieved – as the new regime, after 1944, imposed a new ideology in this domain – but his effort remains relevant to us as one which, without showing too much originality in this domain, tried to set Romanian research afloat and help us align ourselves with our European surroundings.

Keywords: ethnopsychology, psychology, linguistics, Constantin Rădulescu-Motru, ethnicity, Romanian people.

Până la jumătatea veacului al XIX-lea, problema „naționalităților” și a „spiritului național” era privită dintr-o perspectivă politică, în sensul larg, adică una neștiințifică. Faptul că grupurile sociale – de orice tip, de la mici colectivități până la națiuni – ar avea «eo ipso» o psihologie aparte de cea a indivizilor și că mediul social este mai mult decât simpla sumă a persoanelor constituente nu a fost, până atunci, un obiect de cunoaștere științifică. În fond, dacă analizăm textele anterioare dezvoltării științifice a psihologiei, etnologiei, antropologiei și sociologiei, se poate lesne observa¹ caracterul mai mult retoric, predominant militant al metodei, iar nu științific. „Popoarele” erau concepute, poate, mult prea omogen, și tocmai de aceea trăsăturile lor sufletești nu erau privite psihologicește, ci doar politic sau chiar ironic. Bunăoară, la începutul secolului al XIX-lea, poetul Heinrich Heine a creat următoarea anecdotă pentru a ilustra caracterul prea detașat și izolat al autorilor germani: poetul își imagina un concurs cu o temă asupra cămilei, la care ar fi participat un francez, un polonez, un englez și un neamț.

„Francezul s-a apucat să scrie o lucrare în care se arătau concis, clar și într-o formă aleasă, însușirile acestui animal tropical. Polonezul, fire sentimentală și visătoare, și-a dat drumul puternicelor lui simțăminte, ca să înalțe un imn cămilei. Englezul, om pozitiv și deprins să procedeze empiric, a organizat o expediție ca să cerceteze animalul la fața locului. Iar neamțul a intrat în camera lui de lucru, ca să scrie o operă voluminoasă despre cămilă, pornind de la «sentimentul intern»”².

Cuvântările lui Fichte, de care am amintit, sunt de asemenea un soi de *manifest politic* ce vrea să familiarizeze auditoriul cu noul climat politic, lipsit de independență, în care se regăseau germanii în vremea războaielor napoleoniene. Și Fichte, și Goethe, între alții, admiteau, cu toate acestea, că interacțiunea cu un nou popor istoric modifică sau măcar influențează spiritul oricărui alt popor. Dar fără instrumentarul științific care să dezvolte aceste idei –

¹ Vezi, spre pildă, J. G. Fichte, *Cuvântări către națiunea germană*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, 361 p.

² Preluată după N. Bagdasar, *Din problemele culturii europene*, București, Societatea Română de Filosofie, 1931, p. 9.

la vremea aceea Auguste Comte nici nu-și începuse lucrările fundamentale de sociologie pozitivă –, ele au rămas simple lozinci, iar relația dintre cele două popoare, francez și german, s-a redus, în operele vremii, la o simplă hermeneutică hegeliană de stăpân și slugă.

Dezvoltările sociologiei și psihologiei ce au urmat acestor evenimente, începând cu *Système de politique positive* a lui Comte din 1851³, în Franța, și „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft”⁴, revista lui Lazarus și Steinthal din 1860, în Germania, până la Alfred Fouillée⁵, Émile Durkheim⁶ și, respectiv, Ferdinand Tönnies⁷ și Georg Simmel⁸, au adus studiul trăsăturilor „spirituale” sau „sufletești” ale națiunilor la rangul de știință. În această atmosferă culturală de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, numeroși intelectuali români au studiat la școlile acestor mari psihologi și sociologi. Dintre aceștia, am ales aici pentru un studiu mai detaliat pe unul dintre ei, reprezentând cu fidelitate, în spațiul românesc, unul din curentele științelor sociale din acea vreme: Constantin Rădulescu-Motru. Acesta a fost doctorandul lui Wilhelm Wundt la Leipzig, ultimul mare reprezentant al etnopsihologiei sau „psihologiei popoarelor” din Germania. Urmând metodele de cercetare învățate de-a lungul primei tinereți, el va încerca să descrie și poporul român așa cum profesorii lui l-au descris pe cel german. Firește, strădaniile sale nu au rămas fără roade: Rădulescu-Motru a avut în minte acest proiect toată viața, tratându-l pe larg în toate lucrările sale, începând cu prima, *Cultura română și politicianismul* (1904)⁹ până la *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin* (1942)¹⁰.

³ Auguste Comte, *Système de politique positive*, Paris, Librairie de L. Mathias, 1851-1854, 4 vol.

⁴ „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft”, Berlin, 1860.

⁵ Cf. A. Fouillée, *Psychologie du peuple français*, Paris, Félix Alcan, 1898, 391 p.

⁶ Cf. É. Durkheim, *Montesquieu et Rousseau: précurseurs de la sociologie*, Librairie Marcel Riviere et Cie, Paris, 1953, 200 p.

⁷ Cf. F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Leipzig, Fues's Verlag, R. Reisland, 1887, 324 p.

⁸ Cf. G. Simmel, *Soziologie. Untersuchungen ueber die Formen der Vergesellschaftung*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1908, 782 p.

⁹ C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, București, Libraria Socec & Co, 1904, 198 p.

¹⁰ Idem, *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin*, București, Casa Școalelor, 1942, 136 p.

De-a lungul acestei lucrări, vom descrie concepțiile despre etnopsihologie ale lui Constantin Rădulescu-Motru, și le vom situa în contextul european al studiilor sociale. Multe dintre lucrările abordate nu au fost reeditate după moartea sa, după cum nici proiectul unei ediții de opere complete nu a luat încă ființă. De aceea, readucerea în actualitate a acestor lucrări, în special *Românismul și Etnicul românesc*, sunt un bun prilej de retrospectivă a istoriei culturii românești.

În Germania, până la fondarea revistei de etnopsihologie a lui Lazarus și Steinthal, cercetările de psihologia popoarelor au venit mai puțin din partea psihologiei – numită „rațională”, după tradiția wolffiană –, ci mai ales din partea lingvisticii. La începutul secolului XIX german și mult timp după aceea, lingvistica și-a practicat și ea propriul reduționism. Pentru cercetătorii germani – amintim aici doar pe Bopp, pe Schleicher și mai ales pe Albrecht Weber –, psihologia popoarelor era o știință periferică sau chiar inexistentă, analiza istoriei faptelor sociale și istoria unui popor însăși fiind derivate ale științei limbii¹¹. Dintre gânditorii care au tratat limba dintr-o perspectivă ceva mai largă vom aminti pe Johann Gottlieb Herder și pe Wilhelm von Humboldt. Niciunul dintre ei nu a fost propriu-zis un psiholog al popoarelor, dar cercetările lor acopereau un vast domeniu de activitate – ei discutau, de pildă, *ideea de umanitate*¹² – și era deci inevitabil ca problema „spiritului națiunii” să intre în preocupările lor. Pentru că ei, spre deosebire de Montesquieu, nu au avut contribuții *esențiale* în psihologia popoarelor, ci doar pot fi socotiți – mai ales Humboldt – precursori ai acestei științe, îi vom discuta laconic, iar analiza nu va avea, din această pricină, întinderi prea mari¹³.

Printre preocupările centrale ale lui Herder a fost problema *educației*. Organizarea materialului pedagogic în acord cu trăsăturile psihologice ale poporului german a fost unul dintre vastele sale proiecte, organizat însă după criterii lingvistice și filologice, nu psihologice. Discursul lui despre spiritul

¹¹ Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, 273 p.

¹² Cf. Alexandru Boboc, *Ideea de umanitate la J. G. Herder și Wilhelm von Humboldt*, în „Studii de istorie a filosofiei universale”, vol. XXIV, 2016, p. 91-118.

¹³ Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, București, Editura Științifică, 1964-1970, 3 vol.

național, aidoma lui Fichte, este mai mult militant decât științific. De pildă, el spune:

„Puneți mâna, frații mei, și arătați națiunii noastre ce este ea și ce nu este, cum gândea și simțea, sau cum gândește și simte (...) Toate popoarele necivilizate cântă și acționează; ceea ce fac transpun în cântec, și cântă ce s-a înfăptuit. Cântecul lor sunt în arhiva poporului, comoara științei și a religiei lor, a teogoniei, a cosmogoniilor, a faptelor părinților și a întâmplărilor din istoria lor, o copie a inimii și o imagine a vieții lor de familie în clipa de bucurie și de durere în ceasul cununiei și la mormânt”¹⁴.

Într-un context științific, pentru Herder gândirea și limba erau conceptele de care el lega studiul psihologiei popoarelor:

„Teza centrală a lui Herder este că limba este în primul rând un element indispensabil al operațiilor minții omenești, o parte integrală a gândirii. Gândirea este de neconceput în lipsa simbolurilor distinctive”¹⁵.

Și, în fine, în problema naționalităților, el spunea că „națiunile pot trăi unele lângă altele precum familiile unite, iar o luptă a unei patrii împotriva alteia este un barbarism scandalos într-o limbă omenească”¹⁶.

Discuția „limbii națiunilor” este punctul cel mai apropiat de etnopsihologie pe care l-a atins Herder. După Herder, Humboldt este cel care a dus mai departe studiul limbii și chiar l-a pus în legătură cu spiritul poporului. Lazarus și Steinthal se declară deschiși continuatori ai lui Humboldt și, aidoma lui, vor avea și preocupări de lingvistică, fiind fondatorii curentului *psihologismului lingvistic*¹⁷. Dintre tezele lui Humboldt, o vom înfățișa, cu rol expositiv, pe cea mai cunoscută și, totodată, cea care i-a atras pe Lazarus și Steinthal către lingvistică:

¹⁴ J. G. Herder, *Scrieri*, București, Editura Univers, 1973, p. 88.

¹⁵ F. M. Barnard (ed.), *J. G. Herder on social and political culture*, Cambridge University Press, 1969, p. 20.

¹⁶ Émile Brehier, *Vie et oeuvres de Herder*, în J. G. Herder, *Textes choisis*, La Renaissance du Livre, Paris, 1925, p. 2.

¹⁷ Cf. Al. Graur, L. Wald, *op. cit.*, p. 107-110.

„Limba este organul formator al gândului (subl. V. B.). Integral spirituală, integral interioară, trecând oarecum fără să lase urme, activitatea intelectuală se exteriorizează în vorbire prin intermediul sunetului și devine astfel perceptibilă pentru simțuri. Activitatea intelectuală și limba constituie o unitate și sunt inseparabile. Chiar și privită în sine, activitatea intelectuală este legată de necesitatea de a intra în relație cu sunetele verbale, căci altfel nici gândirea nu ar putea să obțină claritate, nici reprezentarea nu ar putea deveni concept. Legătura indestructibilă care unește gândirea, organele vocale și auzul cu limba rezidă irevocabil în alcătuirea originară, cu neputință de explicat altfel, a naturii umane”¹⁸.

Deci și pentru Humboldt limba avea un rol esențial în „dezvoltarea spirituală” a națiunii.

1. Moritz Lazarus și Heymann Steinthal

Lazarus și Steinthal, spre deosebire de Humboldt care adoptase o viziune metafizică asupra lumii, au venit din câmpul științific al psihologiei. În momentul acela – adică în 1860 –, principala direcție în psihologie era dată de Herbart.

„Călcând pe urmele lui Herbart, Lazarus și Steinthal au denunțat, în diferitele lor lucrări, insuficiența psihologiei individualiste, pe motivul că individul nu este decât o abstracție. Realitate concretă nu are decât societatea, care este anterioară indivizilor ca psihologie de sine stătătoare. Tot societatea e cea care a dat naștere spiritului uman. Indivizii fac parte dintr-o formațiune socială și nu există în afară de societate. Întrucât grupul cel mai important în care apar indivizii este poporul, știința nouă care studiază psihologia reală a

¹⁸ Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării umanității*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 89. Pentru o dezvoltare a acestei idei, pe care noi nu o vom trata pe larg aici, vezi Eugen Munteanu, *W. von Humboldt: limba ca organ configurator al gândirii și ca activitate creatoare*, în vol. Idem, *Introducere în lingvistică*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 83-96.

oamenilor trebuie să se cheme psihologia popoarelor («Völkerpsychologie»)¹⁹.

Când cei doi au ajuns la această idee, au fondat revista *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* (1860), unde au început să-și publice studiile asupra acestei noi științe. Argumentele care susțineau întemeierea unei asemenea științe le-au expus pe larg în *Introducerea revistei*, un text devenit fundamental pentru problematica psihologiei popoarelor. Cercetătorii contemporani sunt de părere că, în acord cu principiile acestei lucrări, dacă ar fi să încadrăm revista după criteriile contemporane, *Zeitschrift...* „ar fi o antropologie socio-culturală”²⁰. Poate fi desigur considerată astfel, însă nu trebuie pierdut din vedere că publicul căruia i se adresau cei doi nu îl constituiau doar specialiștii în psihologie. Încă de la început, ei spun:

„Ne adresăm nu numai aceluia care se ocupă de psihologie ca profesioniști [și] o cultivă, ci și tuturor aceluia care studiază *fenomenele istorice* ale limbii, *religiei, artei și literaturii, științei, moravurilor și dreptului, ale rânduielii sociale, economice și de stat, pe scurt, tuturor celor interesați de viața istorică* a popoarelor (chiar dacă studiază numai formele istorice), fie și numai sub unul din multiplele sale aspecte, în așa fel încât să se străduiască să lămurească din miezul spiritului faptele descoperite, deci să le explice pe fondul lor psihologic. Ele privesc un domeniu determinat și bine delimitat de fapte sufletești și formează de aceea o disciplină deosebită, anume una psihologică, ce are a-și dezvolta propriul ei fond de idei”²¹.

Observăm că Lazarus și Steinthal aveau un câmp foarte larg de orientări de care *Völkerpsychologie* trebuia să dea seamă. Dintre toate acestea, ei considerau *trei* dintre ele ca fiind fundamentale: „La o privire de ansamblu în

¹⁹ Mihai Ralea, Traian Herseni, *Introducere în psihologia socială*, București, Editura Științifică, 1966, p. 224.

²⁰ Ivan Kalmar, *The Völkerpsychologie of Lazarus and Steinthal and the Modern Concept of Culture*, în „Journal of the History of Ideas”, vol. 48, No. 4, 1987, p. 675.

²¹ Moritz Lazarus, Heymann Steinthal, *Reflecții introductive privind psihologia popoarelor [ca invitație la redactarea unei reviste de psihologie a popoarelor și de lingvistică]*, în vol. Mihai Eminescu, *Opere XV: Fragmentarium. Addenda ediției*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 627. Textul este redat integral de Eminescu și tradus de îngrijitorii ediției.

știința noastră ajungem pornind de la trei puncte de vedere diferite: de la unul *psihologic*, de la unul *antropologic* și de la unul *istoric*²². Primul punct de vedere, cel psihologic, este cel mai important pentru cei doi, și totodată cel mai puțin luat în seamă, cred ei. Psihologia s-a concentrat prea mult pe latura ei *individuală*, neglijând colectivitățile, și totodată uitând principalul determinant al spiritului omenesc: mediul. „Într-adevăr, omul nu este ceea ce este doar prin el însuși, ci numai sub influențele determinante ale societății în care trăiește”²³. Psihologia se poate îndeletnici cu studiul spiritului individual, dar „*spiritul este produsul colectiv al societății omenesci (...), iar individul este om numai în comunitate, prin participarea la viața speciei*”²⁴. Ideea lui Lazarus și Steinthal nu este de a elimina psihologia individuală, ci doar de a-i anexa o ramură nouă, *psihologia socială*. Iar societatea, obiectul de studiu al acestei psihologii, este organizată în popoare, care ele, prin spiritul lor, fundamentează și educă spiritul individual. Prin *Völkerpsychologie*, spun ei:

„urmărim să cunoaștem *psihologic esența* spiritului poporului și comportarea sa; să descoperim *legile* după care se desfășoară activitatea spirituală sau ideală a unui popor (...), să dezvăluim *temeiurile*, cauzele și inițiativele care determină atât formarea cât și dezvoltarea, iar în cele din urmă declinul particularităților unui popor”.

Iar prin spirit, ei înțeleg „*mișcare logică, sistematică și dezvoltarea activității pe planul conștiinței*”²⁵.

Întregirea științifică adusă de noua psihologie a popoarelor comportă, pentru cei doi, un înțeles diferit al relației cu celelalte științe decât la Fouillée. Dacă Fouillée – inspirat desigur din textul acestor *Reflecții introductive* – a găsit etnopsihologiei un loc în sociologie, la Lazarus și Steinthal *Völkerpsychologie* va fi o formă de *antropologie* și *etnologie*. Ei spun:

²² *Ibidem*, p. 628.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem* (subl. aut.).

²⁵ *Ibidem*, p. 629.

„antropologia este de fapt aceea care se ocupă de deosebirea dintre caracterele popoarelor și de bazele acesteia. (...) Strâns legată de antropologie este etnologia. Această știință, așa cum a fost ea tratată mai cu seamă până nu de mult, ar putea fi luată, ce-i drept, ca un capitol al zoologiei, căci obiectul ei este de fapt omul ca animal, ca produs al naturii, făcându-se abstracție de dezvoltarea sa spirituală, luându-se în considerare doar structura corpului său, în întregul și în varietățile sale în care se află răspândit pe glob, în sfârșit, după modul său de viață materială, așa cum este aceasta condiționată, de fiecare dată, de sol și de climă. (...) îi vom adăuga etnologiei fizice de până în prezent *etnologia psihică*, adică tocmai psihologia popoarelor. Aceasta are de aprofundat modul de viață specific și formele de activitate ale diferitelor spirite ale popoarelor, în măsura în care participă la modelarea naturii spirituale a popoarelor. În consecință, psihologia popoarelor ar trebui definită ca cercetare a naturii spirituale a genului uman, a popoarelor, a modului în care această natură devine temelie a istoriei sau a vieții spirituale propriu-zise a popoarelor”²⁶.

Pentru că dau un înțeles psihologiei care ține atât de observația directă²⁷, cât și de cercetarea istoriei spiritului popoarelor, și *Völkerpsychologie* va avea astfel tot două diviziuni: *psihologia istorică* (etnologică și politică) și *etnopsihologia*, „pe când pentru întreg ar putea să rămână valabilă denumirea de psihologie a popoarelor”²⁸. Psihologia istorică „are de explicat organismul cuprinzător al spiritului poporului, pornind de la cele mai simple produse ale sociabilității umane”, în timp ce etnopsihologia trebuie să arate cum „din asocierea celor mai simple forțe elementare ale conștiinței omenești, rezultă forțele colective și structura complexă a poporului”²⁹.

De aici, cei doi încetează discuția teoretică a psihologiei popoarelor, Lazarus și Steinthal fiind mai interesați să găsească aplicații ale acestor idei în lingvistică, literatură, istorie etc. Prin deschiderea lor – care nu este reduționistă –, ei încep o ramură de cercetare ce va fi ținută în viață o jumătate de veac, în Germania. În acest timp, pentru că psihologia a făcut mari progrese,

²⁶ *Ibidem*, p. 630.

²⁷ Cf. *Ibidem*, p. 633: „*psihologia popoarelor (...) poate spera să găsească legile spiritului poporului numai pe bază de observare, clasificare și comparare a fenomenelor*” (subl. aut.)

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

un continuator al doctrinei *Völkerpsychologie* a trebuit să o adapteze noilor descoperiri din psihologie, al căror autor era chiar el, Wilhelm Wundt. Cu el va începe cercetarea experimentală a psihologiei, iar *Völkerpsychologie* va primi și ea un nou corola

2. Wilhelm Wundt

Wilhelm Wundt (1832-1920) este ultimul mare reprezentant al psihologiei popoarelor din Germania, și totodată a fost îndrumătorul de doctorat al lui Rădulescu-Motru la finele veacului al XIX-lea. Din poziția sa ca întemeietor al primului laborator de psihologie experimentală din lume, privirea sa modernă, de laborator, trebuia să se împace și cu cealaltă orientare a psihologiei, anume *Völkerpsychologie*. Sforțările sale științifice din lucrările despre psihologia popoarelor se reduc, în fond, la încercarea sa de a adapta conceptul lui de psihologie experimentală la știința lui Lazarus și Steinthal de câteva decenii mai devreme. La fel ca cei doi, el vedea psihologia ca o știință generală ce fundamentează orientările din cultură:

„Psihologia – scria Wundt –, întrucât există ca știință naturală, se bazează aproape în întregime pe cercetări experimentale și pe măsură; psihologia nu este «știință despre suflet» pur și simplu, nici «știință despre experiența internă», ci tema ei se află în modalitatea de observare a științelor fundamentale ale spiritului, pentru care psihologia valorează ca fundament”³⁰.

În cadrul psihologiei experimentale, Wundt distingea între *voința individuală* și *voința colectivă*. Astfel, și psihologia avea două îndeletniciri: studiul individului și studiul colectivelor, dar din punctul de vedere al *voinței*, nu al *conștiinței*, ca la Lazarus și Steinthal³¹.

³⁰ Wilhelm Wundt, *Grundriss der Psychologie* (1896), 15 Aufl., Leipzig, A. Kröner, 1922, p. 22, apud Al. Boboc, „Psihologia popoarelor” în *contextul reconstrucției moderne în filosofie: De la Lazarus și Steinthal la W. Windt și C. Rădulescu-Motru*, în „Studii de istorie a filosofiei universale”, vol. XXV, 2017, p. 97.

³¹ Cf. W. Wundt, *Câteva capitole din Etica*, în „Convorbiri literare”, Anul XLV [1911], p. 656-667, pentru o discuție pe larg a voinței individuale și colective, în special perspectivele de viitor ale celei individuale (Nietzsche).

Voința *individuală* ne interesează mai puțin în contextul psihologiei popoarelor. Pentru individ, voința este pur și simplu:

„purtătorul acelei unități de simțire, e cugetare și de activitate care se percepe pe sine însăși imediat ca o personalitate. Eul este voința despărțită, prin abstracție, de cuprinsul concret al stărilor de conștiință; personalitatea este eul pătruns iarăși de toată varietatea concretă a acelor stări”³².

Această personalitate omenească de care ne vorbește Wundt se găsește, de la început, în fața unui context dat al comunității, adică în fața unei „personalități” mai largi: *voința colectivă*. Aceasta va acționa asupra eului – voinței individuale – prin cultură, obiceiuri, religie și, cel mai important, prin *limbă*. De la această observație începe și studiul *Völkerpsychologie*. Wundt spune:

Völkerpsychologie „are ca obiect *limbajul, miturile și moravurile*, domenii care multă vreme au stat numai în atenția filologiei istorice, fără să se înțeleagă că ele prezintă un deosebit interes psihologic; rezultatele istorice și etnologice ale cercetării asupra domeniilor amintite pot să fie privite «ca o materie», ca «rezultatul unui experiment»; cercetarea psihologică a acestor domenii se distinge prin aceea că încearcă să pătrundă în cunoașterea lor mai completă”³³.

Așadar, *Völkerpsychologie* devine la Wundt o psihologie a culturii, mai degrabă decât una a conștiinței colective.

Contribuția lui Wundt se va mărgini la aceste câteva teze. Pentru că el vede *Völkerpsychologie* ca o psihologie a culturii, aceasta va fi o știință ce va colabora îndeaproape cu istoria, cu lingvistica și mai ales cu *etnologia*, și mai puțin cu celelalte științe experimentale sau cu antropologia.

„Ca și istoria, «psihologia popoarelor» presupune colectivitatea ca pe un individ supraordonat unității spirituale. De aceea, ceea ce creează societatea

³² Ion Rădulescu-Pogoneanu, *Studii asupra eticei germane contemporane I. Etica lui Wundt*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1911, p. 152.

³³ W. Wundt, *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*, Erster Band: *Die Sprache*, Erster Teil, 4. Aufl., Stuttgart, A. Kröner, 1921, p. V, VII, apud Al. Boboc, *op. cit.*, p. 98.

ca «valori spirituale de sine stătătoare, care se înrădăcinează în caracteristicile sufletești ale fiecăruia (chiar cele care sunt de un fel specific și dau vieții sufletului individual veritabilul său conținut) fundamentează și psihologia popoarelor»³⁴

Reținem de la Wundt relația de fundamentare a voinței colective față de cea individuală, și mai ales rolul cultural pe care el o acordă psihologiei popoarelor. Vom vedea acum, cu Rădulescu-Motru, cum etnopsihologia în această formă de psihologie a culturii poate implica și o formă de *observație directă*.

3. Constantin Rădulescu-Motru

Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957) este ultimul și, probabil, cel mai important teoretician etnopsiholog pe care-l vom discuta³⁵. Părintele lui spiritual a fost Wilhelm Wundt, cu care și-a dat doctoratul la Leipzig în 1893, având o teză despre teoria cauzalității naturale la Kant. A lucrat, în cei trei ani cât a stat la Leipzig, în laboratorul lui Wundt și a moștenit astfel și concepția lui psihologică. Fără a avea o abordare științifică asupra problemicii, încă din prima sa carte, *Cultura română și politicianismul* (1904) transpune orientarea psihologiei culturii a lui Wundt. El spune: „Înțeles istoric nu capătă faptele sociale decât atunci, când ele se ridică deasupra vieții elementare organice, când ele se succed după motivarea unei finalități conștiente”³⁶. Care este această finalitate conștientă? Creația spirituală, cultura.

„În adevăr, bunurile sufletești din cari e constituită cultura, sunt în realitate singurele baze mai durabile pentru întemeierea unei vieți sociale. Numai după ce în sânul unei societăți se ridică altarul unei credințe religioase comune, se impune criteriul unor valori morale primite de toți, se formează gustul pentru admirarea acelorași producțiuni artistice, se stabilesc norme de gândire pentru deosebirea adevărului de eroare, se exprimă gândul într-o limbă

³⁴ W. Wundt, *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung...*, Erster Band: *Die Sprache*, ed. cit., p. 18-19, apud Al. Boboc, *op. cit.*, p. 115.

³⁵ Pentru o bibliografie sumară a lucrărilor lui și câteva exegeze, vezi Marin Diaconu, *Constantin Rădulescu-Motru. Biobibliografie*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 2000, 234 p.

³⁶ Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, ed. cit., p. 6.

uniformă, se practică obiceiuri și se utilizează invențiuni tehnice comune etc., numai atunci se operează și o apropiere mai trainică între indivizi, se luminează muncii omenești calea spre cooperatiune. Fără aceste bunuri, care se ridică și trăiesc deasupra gândului și faptei fiecărui individ, activitatea socială este oarbă și fără de spor”³⁷.

Întreaga lucrare are același ton, fiind mai mult o lucrare de eseistică decât de etnopsihologie. Discuțiile despre caracterul românilor din ea nu pot fi încadrate științific, pentru că nu urmează niciun fel de criterii prestabilite.

Din aceste motive trebuie să definim, în opera lui Rădulescu-Motru, două momente distincte ale cercetării etnopsihologice. Prima etapă este cea antebelică, când etnopsihologia este tratată exclusiv eseistic, nu științific, și cea interbelică, îndeosebi după 1930, când își va crea laboratorul de psihologie și va începe, astfel, și cercetări aplicate de etnopsihologie. Astfel, această primă parte din creația sa ne va interesa mai puțin, nefiind tratări științifice ale temei. Vom căuta să discutăm acea parte a etnopsihologiei sale ce are atributele descrise de Cojanu:

„Naționalismul cultural pe care-l identificăm în scrierile filosofice ale lui Rădulescu-Motru despre etnicul românesc și despre etnopsihologia poporului român este argumentat sistematic, uneori critic, dar exprimă și o anumită dimensiune profetică”³⁸.

În măsura în care evoluția ideii de psihologie a poporului român va progresa odată cu Rădulescu-Motru – iar după el, cu Mihai Ralea și, în perioada contemporană, Daniel David –, este nevoie să ne luăm, în acest context, o anumită precauție:

„a construi o psihologie etnică în mod coerent, unitar și definitiv este un demers extrem de dificil, dacă nu imposibil (...); așa încât fiecare contribuție pe acest teren trebuie tratată ca pe o parte a unui demers de construcție a unui

³⁷ *Ibidem*, p. 6-7.

³⁸ Daniel Cojanu, *Vocația individuală și destinul comunitar. Elemente de etnopsihologie în opera lui Rădulescu-Motru*, în Alexandru Surdu, Marius Dobre (ed.), *Simpozionul Național «Constantin Rădulescu-Motru», Ediția I. Târgu-Mureș, 2016*, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 141.

edificiu care nu se poate termina probabil niciodată; așa încât vom vorbi despre *psihologii*, și nu despre *o psihologie* a unui popor”³⁹.

În demersul său științific, etnopsihologia lui Rădulescu-Motru, deși abordează aceeași temă, este într-adevăr *o cu totul altă etnopsihologie* decât a lui Drăghicescu, după cum vom vedea imediat.

În cercetările sale științifice, Rădulescu-Motru și-a început scrierile de psihologie cu ramurile ei teoretice generale, nu cu etnopsihologia⁴⁰. Până să ajungă la o discuție despre psihologia grupurilor sociale – sfârșind cu cea a popoarelor –, Rădulescu-Motru credea, la fel ca Wundt, că trebuie explicitată mai întâi viața sufletească individuală. „Psihologia popoarelor Rădulescu-Motru o ia ca finalitate teoretică a psihologiei. El stabilește o «corelație perfectă» între idealul individului și individ (ca trecut sau ocupație ale acestuia), care trăiește într-un mediu cosmic determinat”⁴¹. Despre influența acestui „mediu cosmic determinat” – luat nu numai în înțelesul geografic, ci și social – asupra indivizilor nu va fi vorba decât mai târziu, în 1937, când își va începe lucrările de etnopsihologie științifică.

Această a doua perioadă a activității sale științifice în psihologie s-a concentrat mai mult pe finalitatea psihologiei, pe care el o vedea – asemenea lui Wundt – în psihologia popoarelor. De data aceasta, spre deosebire de prima sa carte, *Cultura română și politicianismul*, Rădulescu-Motru își va stabili criteriile etnopsihologice, cu care deja ne-am obișnuit de la restul autorilor, de la început:

„Înșușirile sufletești ale unei populații sunt condiționate de trei factori principali: de fondul biologic ereditar al populației, de mediul geografic și de

³⁹ Marius Dobre, *Este o posibilă o psihologie a poporului român?*, în Alexandru Surdu, Marius Dobre (ed.), *op. cit.*, p. 93.

⁴⁰ Cf. Constantin Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 17-18. Deși menționează psihologia etnică drept ramură a psihologiei, autorul tratează numai teme de „psihologie generală”.

⁴¹ Marin Diaconu, *Conceptul de ideal în filosofia interbelică*, București, Editura Eminescu, 1998, p. 120.

caracterele instituționale dobândite de populație în timpul evoluției sale istorice”⁴².

Criteriul diferit aici este cel al „caracterelor instituționale”, pe care Rădulescu-Motru le consideră esențiale pentru caracterul unui popor:

„Actualitatea sufletească a unei populațiuni este condiționată de câte-și trei acești factori. Dar nu într-o măsură egală. Populațiunile cu trecut istoric, în sufletul cărora caracterele instituționale la o consistență puternică, își au actualitatea sufletească, în primul rând, influențată de caracterele instituționale și numai în al doilea rând de ceilalți factori”⁴³. De ce sunt instituțiile atât de importante? Pentru că „populațiile capabile de asemeni instituții spirituale sunt popoarele cu *cultură națională* (subl. V. B.), adică, sunt popoarele creatoare de originalitate sufletească în istoria omenirii”⁴⁴.

Popoarele lipsite de instituții spirituale puternice sunt pentru Rădulescu-Motru populații spirituale lipsite „de o armătură spirituală”, și de aceea manifestările lor etnopsihologice vor fi *primitive*, adică „pe jumătate biologice”⁴⁵. Aici el poate fi acuzat, pe bună dreptate, de un „spiritualism” vulgar, fiind prea nepăsător față de latura materială – atât de importantă și, chiar și pe vremea lui, predominantă –, dar și prea nereceptiv, am putea spune, față de schimbările ce se petreceau în epoca sa. Iar Lovinescu avea dreptate când remarcă: „Pe aceste bunuri materiale ale «civilizației» unui popor, d. C. Rădulescu-Motru, ca și mulți alți critici, le socotesc lipsite de valoare”⁴⁶. De aceea, „populațiile de sălbateci, bunăoară, aproape că nu prezintă psihologiei sociale ceva interesant pentru cercetare”⁴⁷. Iar când Mircea Eliade acuza asemenea viziuni de „provincialism”, socotind că intelectualii occidentali se pronunță asupra unei problematici pe care nu au studiat-o în profunzime și pe

⁴² Constantin Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, Societatea română de cercetări psihologice, București, 1937, p. 5.

⁴³ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne III. Legile formației civilizației române*, București, Editura „Ancora”, 1925, p. 19.

⁴⁷ Constantin Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, ed. cit., p. 7.

care o privesc plini de prejudecăți, s-ar putea să aibă mai multă dreptate în primă instanță decât pare⁴⁸.

Din această pricină, etnopsihologia lui Rădulescu-Motru se va ocupa, în principal, de „latura vieții sale (a poporului român – n. N.) sociale și economice”⁴⁹. Vom semnală aici câteva trăsături pe care nici Rădulescu-Motru nu le va dezvolta prea mult: individualismul românesc, lipsa de perseverență la lucrul început și indisciplinarea românului în munca economică. *Toate* aceste caracteristici Rădulescu-Motru le pune pe seama „instituțiilor defecte ale statului”⁵⁰. Individualismul nostru este singura caracteristică din cele menționate care provine din fondul biologic ereditar. Dar acesta este un defect atât timp cât el nu este educat și transformat într-un „individualism creator de instituții”, iar de educație, în definitiv, este responsabil tot *statul*. Este adevărat, totuși, potrivit lui Rădulescu-Motru, că „și omul și societatea dețin cel mai bun mijloc de cunoaștere și valorificare în psihologie, încă mai precis în psihotehnică, prin care ființa sufletească și aptitudinile omului pot fi riguros determinate”⁵¹. Dar ideea că finalitatea psihologiei poporului român ar fi una *socială*, de reformă instituțională, ne face într-adevăr să credem că Rădulescu-Motru vede prea puțin în om, când îi situează finalitatea în afara, nu înlăuntrul său. În final, datorită scopului său, această etnopsihologie se va manifesta ca o mișcare socială, pe care el o va numi *Românism*. Iar acesta este, după definiția lui, „spiritualitatea care pune în acord cerințele vieții sufletești cu noua spiritualitate europeană”⁵². Fiind o mișcare socială, nu un complex de idei științifice, dezvoltarea ei nu va intra sub scopurile noastre.

În 1942 însă, apare *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin*, unde Rădulescu-Motru își va relua abordările științifice. Finalitatea socială a etnopsihologiei nu se va schimba nici acum, dar preocuparea capătă un

⁴⁸ Cf. Mircea Eliade, *Scrisori către un provincial*, în Idem, *Profetism românesc*, București, Roza Vânturilor, 1990, vol. I., p. 81-124.

⁴⁹ Constantin Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, ed. cit., p. 10.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 13.

⁵¹ Constantin Noica, *Cealaltă față a personalismului*, în „Ramuri, volum jubiliar cu ocazia aniversării de 75 ani a revistei”, [Craiova, 1980], p. 19.

⁵² Constantin Rădulescu-Motru, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea”, 1939, p. 23-24.

caracter sistematic și, pe cât este cu putință, științific. Fiind receptiv la criticile aduse, de data aceasta a regândit *etnicul* ca un factor ce cuprinde atât o latură spirituală, cât și materială:

„Pentru ca definiția Românului ca tip etnic să aibă o valoare cât de mică din punct de vedere științific, trebuie ca ea să fie ridicată pe cel puțin două ordine de fapte: pe ordinea condițiilor materiale ale ființei lui și pe ordinea manifestărilor sufletești”⁵³.

Criteriile științifice sunt aceleași, etnicul fiind reprezentat de „ordinea condițiilor geografice, antropologice și psihologice”, dar și „cercetarea caracterelor specifice, care deosebesc pe român de toți ceilalți semeni ai lui etnici de pe suprafața pământului”⁵⁴. De aceea, etnicul este privit ca o „conștiință comunitară”, care în primă instanță „îmbracă forma manifestărilor religioase”⁵⁵. De data aceasta, fiind o problemă ontologică – tratează manifestările conștiinței – și nu una socială – despre caracterul instituțional –, critica „popoarelor primitive” este natural înlăturată, Rădulescu-Motru argumentând că și acestea, în definitiv, au o conștiință etnică comunitară. Curioasă este evoluția acestor societăți originare, care seamănă foarte mult cu progresul prin coagulare socială al lui Durkheim (triburi ce se unesc în sate, sate în orașe, orașe în localități etc.). Iar „aceste stări de evoluție sunt de neapărată nevoie să fie fixate de către etnolog, fiindcă ele formează o ordine de ascensiune sufletească, înlăuntrul căreia etnicul fiecărui popor în parte poate fi definit prin locul pe care-l ocupă”⁵⁶.

Pentru că etnicul devine identic cu ceea ce Rădulescu-Motru numește „conștiință de comunitate”, el va analiza „trei stări de evoluție” ale acestei conștiințe: comunitatea de *origine*, *limbă* și *destin*. Prin *origine*, Rădulescu-Motru nu înțelege mediul istoric, ci forma de organizare socială cea mai perenă, care la noi este satul. În această formă –

⁵³ Idem, *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin*, București, Casa Școalelor, 1942, p. 8.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 8-9.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 14.

„obiceiurile satului ne-au întreținut conștiința comunității de origine; cărturarii și oamenii de vocație ne-au luminat conștiința comunității de limbă; este acum rândul ca să se întroneze în etnicul nostru conștiința comunității de destin prin eroismul acelora ce pot purta o armă pentru apărarea hotarelor în contra barbariei năvălitoare dinspre răsărit”⁵⁷.

Din nou, etnicul manifestă o finalitate socială – apărarea neamului de cucerirea de către soviete. Acesta va fi însă doar un aspect al conștiinței comunitare, cel al destinului. Importanța pe care o are limba în această schemă logică nu este nimic nou, preluând, după Wundt, ideea potrivit căreia „însușirile limbii pun în valoare însușirile etnicului”⁵⁸.

Pe scurt, având în vedere cele expuse, Rădulescu-Motru descrie etnopsihologia astfel:

„Știința etnopsihologiei are de obiect descrierea și explicarea condițiilor care întrețin în mod permanent, între membrii unui grup social, conștiința comunității lor de origine, de limbă și de destin. În grupurile sociale constituite în națiuni, așa cum le găsim în Europa, aceste trei comunități sunt la un loc, formând împreună comunitatea etnică, sau națională”⁵⁹.

Și deși are un scop social, Rădulescu-Motru îi va da etnopsihologiei și o finalitate teoretică:

„Scopul principal al etnopsihologiei este de a explica formarea conștiinței etnicului total, național, iar nu la alegere, câte o față a acestei conștiințe. Etnopsihologia este menită să servească, într-un viitor apropiat, ca știință de bază pentru educarea și pentru conducerea politică a națiunii”⁶⁰.

Aceste teze sunt foarte anacronice pentru perioada când au fost scrise, însă Rădulescu-Motru continuă să creadă că o psihologie a popoarelor nu este

⁵⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 23.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 25.

posibilă decât prin studii teoretice, nu prin statistică, de pildă, cum se lucrează astăzi, nici prin laborator, în înțelesul lui larg.

În ce privește relația etnopsihologiei cu psihologia generală, Rădulescu-Motru spune:

„Față de psihologia generală, etnopsihologia este o psihologie diferențială, fiindcă obiectul ei îl formează nu condițiile în care se produc faptele sufletești în genere, ci numai condițiile în care se produce conștiința de comunitate a tipului etnic; dar față de celelalte psihologii speciale, ea este o psihologie generală, deoarece tipul etnic, pe care-l studiază ea, condiționează nașterea tuturor celorlalte tipuri”⁶¹.

Rădulescu-Motru încheie prin descrierea relației etnopsihologiei cu celelalte științe:

„De cele mai multe ori, cercetarea se oprește la simpla descriere a tipului etnic și nu merge până la explicarea lui. În cazurile acestea, etnopsihologul se mărginește la adunarea de documente antropologice, arheologice, istorice, filologice și artistice, din care el dovedește continuitatea conștiinței de comunitate, fără ca din documentele găsite să facă aprecieri și mai ales să facă prevederi asupra vitalității și menținerii tipului etnic; etnopsihologul este, astfel, mai mult un *etnograf* (subl. N.), iar idealul muncii lui este să ajungă la crearea unui muzeu etnografic în cuprinsul grupului sau al regiunii de etnie în care și-a făcut cercetările”⁶².

După câte se poate vedea, Rădulescu-Motru apropie etnopsihologia mai mult de etnografie decât de istorie sau de sociologie. Introducerea unei componente etnopsihologice în cadrul etnologiei era, bunăoară, propria sa idee în acest domeniu.

Cu aceasta vom încheia discuția noastră despre conceptul de etnopsihologie și posibilitatea acestei discipline de a deveni știință. Rădulescu-Motru, pe lângă faptul că a lărgit conceptul de *Völkerpsychologie* asupra poporului nostru, a contribuit la știința etnopsihologiei prin reîncadrarea ei sub tutela etnologiei. Fără a fi el însuși un mare creator – cel puțin în acest domeniu

⁶¹ *Ibidem*, p. 26.

⁶² *Ibidem*, p. 27.

–, socotim efortul lui de sincronism cultural ca o importantă contribuție la pătrunderea orientărilor științifice contemporane în țara noastră și, totodată, înscrierea lui printre savanții europeni ce au fost ei înșiși autorii unor performanțe culturale, fiecare în cadrul orientării sale științifice.

Vlad BILEVSKY
Biblioteca Academiei Române